

MIRCEA ELIADE ÜZERİNE BİR İNCELEME

Stanislas Deprez, *Mircea Eliade: La Philosophie du Sacré*,
L'Harmattan, Paris-Montréal, 1999, 156 s.

Ramazan ADIBELLİ*

İncelediğimiz bu eser, giriş ve sonuç bölümleri dışında on bölümden oluşmaktadır. Felsefe, Antropoloji ve Sosyoloji alanlarında öğrenim görmüş olan Stanislas Deprez, bir yüksek okulda din dersi ve felsefe hocalığı yapmaktadır. Lucien Levy-Bruhl, Lévi-Strauss, Ricoeur ve Serres gibi ünlü Fransız düşünürler üzerine incelemeler yapmış olan yazar, bu eseri kaleme alırken üç amaç gözettiğini ifade etmektedir :

1. Mircea Eliade'ın *Dinler Tarihi* çalışmalarındaki konuları kısa ve kolay anlaşılır bir biçimde takdim etmek. Bunun için kendi alanlarında Durkheim ve Freud gibi öncü konumunda olanlardan Mircea Eliade'ın farklılığının ortaya çıkması için onun XIX. asrın sonu ile XX. asrın başındaki *Dinler Tarihi* içindeki konumu belirtilmiş, daha sonra da bilimsel metodu açıklanmıştır. Ayrıca bu metoda sosyolog, antropolog, psikolog ve dinler tarihçilerin yönelttikleri eleştiriler ele alınmıştır.
2. Çoğu zaman Eliade'ın eserlerinde kapalı bir şekilde bulunan felsefî düşünce ile onun dinler tarihçiliğini karşılaştırmak. Oryantalist, edebiyatçı, dinler tarihçi vs. gibi birçok yönü bulunan Mircea Eliade'ın eserlerindeki felsefî boyutu ele almak bu kitabın ana konusudur.
3. Eliade'ın oluşturduğu metodun, hatta onun dinî fenomenler üzerine olan incelemelerinin tamamının bir konu etrafında dönüp dolaştığını göstermek. Bu konu da çağdaş Batı insanının dâhar olduğu manevî krizdir (s. 8).

Birinci Bölüm'ün (s. 9-23) başlığı "La crise du monde moderne" (Modern Dünyanın Krizi)'dir. Batı insanına musallat olan kültürel kriz, tam olarak neden ibarettir? Bu krizin sebebi nedir? Bu bölümde Eliade'ın bu sorulara sunduğu cevaplar ortaya konmaya çalışılmıştır. Eliade'a göre bu krizin nedeni, aşkın dinî boyutun dışlanmasına sebep olan rasyonalizasyondur. Kutsal değerlerin kaybolmasının en tehlikeli neticesi,

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

dünya ile olan irtibatın kesilmesidir. Dolayısıyla modern insan, bu krizden kurtulmak için dünya ile yeni ilişkiler kurmalıdır.

Deprez'in bu bölümde ortaya koyduğu diğer önemli hususlar kısaca şöyledir: Mircea Eliade'a göre aşkınla hayatı bağlarını koparan modern insan, profan insandır. Profan insan, insan zihniyetinin temelde tarihî süreç içerisinde gerçekleşen bir dönüşümün ürünüdür. Aşkınlığı yok eden insan kendi tarihinin esiri olmuştur. Zaman ve tarih kavramlarını dönüşüme uğratmakla çağdaş insan, dünyasını kutsallıktan uzaklaştırmıştır. Ölüm, *homo religiosus* için bir hâlden başka bir hâle geçişi ifade ederken, dinî manasından arındırıldığı için profan insan için ölüm, yok olmakla eşit hâle gelmiştir. Bu yok olma karşısında ise modern insanın eli kolu bağlanmaktadır (s. 11). Hıristiyanlık, Tanrı'yı dünyadan uzaklaştırmış, böylece de dünyanın değer kaybetmesine neden olmuştur. Modernlik ise dünyayı nicelendirerek ve eşitleyerek dünyanın mana kaybını artırmıştır.

Stanislas Deprez'e göre bir dinler tarihçi olarak Mircea Eliade bu krizi fark etmiş ve bunu Dinler Tarihi vasıtasıyla halletmeyi planlamıştır. Eliade, modern insanın, hayatını doya doya yaşayamadığı kanaatinde. Zira o, kendisine yön verecek işaretlere sahip değil; bundan dolayı da bocalayıp durmaktadır. Mümeyiz vasfı ferdiyetçilik olan modern insan, aşkın olandan bağımsız bir biçimde düşünmek istemekte ve kutsal modeli reddettiği için de özgürleştiğini zannetmektedir. Oysa Eliade'a göre o, kendi kimliğini kaybetmekte, kâinatın manasını yitirmekte, kültürünü, yani insanlığını yitirmektedir. Kutsallığının kaybolmasının temel nedeni unutkanlıktır. Uç boyutta dinî düşünce, bilinç seviyesinden bilinç altına düşmüştür. Ancak yine de orada mevcudiyetini korumaktadır (s. 14). Mircea Eliade'a göre mutlak olan koparılıp atılamaz. O, olsa olsa dereceden düşer. Böylece modern insan kendinde bulunan *homo religiosus*'tan sıyrılmayı başaramamış, onu sadece bilinç altının derinine gömmüştür. Ancak, modern Batı insanı, kendindeki *homo christianus*'u da yok etmiştir (s. 15). Bugün hayatın her alanında (tiyatro, sinema, edebiyat, eğitim, tedavi teknikleri) kutsalın izlerine rastlanması bu ifadeyi doğrulamaktadır. Tarih, aşkın bir zemine oturtulmadığı zaman manasını yitirmekte, dolayısıyla da anlamsız hâle gelmektedir. Deprez'e göre Mircea Eliade'ı rahatsız eden, modern düşüncenin ve modern hayatın merkezinde bulunan bu "dehşet verici tarih"tir (s. 19). Bu durumdaki modern insanın karşısına iki seçenek çıkmaktadır: Ya kutsallık fikrinden tamamen arındırılmış rasyonel bir insan üretmek ki, bu da Batı kültürünün sönmesine sevk eder, ya da *homo religiosus*'u yeniden keşfetmek ve onun hayatında sürekli var olan krizleri nasıl aştığını anlamaya çalışmaktır. Mircea Eliade, açıkça ikinci tercihi benimsemektedir. Ona göre Batı'nın içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulması için yeni dünya ilişkileri icat etmek lâzımdır. Dinlerin bilinmesi buna yardımcı olabilir (s. 22).

İkinci Bölüm (s. 25-36) "La réponse humaniste" (Hümanist Cevap) başlığını taşımaktadır. İki dünya savaşı arasında politik alanda faşist düşüncelerin yükselmesi, komünizmin yaygınlaşması korkusu, demokrasilerin ırkçılığı önleyememesi, ekonomik alanda 1929 krizi, bilim alanında bilimselcilik ve pozitivistizmin hakim olması Batı'daki krizi iyice müzminleştirmiştir. Bu çağdaş krize çare bulmak için Husserl, Heidegger, Jung, ve René Guénon gibi düşünürler kafa yormuşlardır. Husserl, bu krizin altında rasyonel felsefenin krizi bulunduğunu düşünmüştür. Ona göre sadece rasyonel felsefe ahlâka bir temel sağlayabilir ve dünyaya bir düşünce birliği sunabilirdi. Diğer tarafta, tekno-bilimsel bir toplumun çıkmazları karşısında geleneği ve aşkınlığı davet eden anti-rasyonalist düşünürler bulunmaktaydı.

Eliade ise Hindistan ve arkaik medeniyetlere yönelmiştir. Zira o, ferdin kendini bilmesi ve yenilemesinin başkalarını tanımaktan geçtiğine inanmakta, Batı medeniyeti dışındaki kültürlerin hepsinin dinî motiflerle bezenmiş ve kutsalla olan ilişkilerini devam ettirmekte olduğunu kabul etmekteydi. Buna dayanarak Mircea Eliade, *Dinler Tarihi*'ni bu yeni hümanizmin merkezine yerleştirmektedir (s. 26). Eliade'ın gözünde Batı'nın krizinin asıl boyutu, bilimsel, siyasî veya ekonomik olmaktan ziyade kültürel-dir. Batı dünyası, kimliğini yitirmiş olup mutlaka yeni bir kimliğe kavuşmalıdır (s. 27). Bu meseleye Eliade şöyle bir çözüm getirmektedir: Arkaik ve Avrupa dışı manevî değer ve anlamları yorumlayarak bugünkü modern sistemlere dahil etmek (s. 28). Bu şekilde o, Batı'nın yabancı olduğu dinî dünyaların keşfinin kültürün rönesansını ve bu krizi aşacak yeni değerlerin doğmasını mümkün kılacağını ümit etmektedir (s. 73).

Mircea Eliade, insanın fitraten dinî bir varlık olduğunu söyler. Onun her davranışı kutsalı ortaya koymaktadır. Bundan dolayı Batılı olmayan bir kültürü anlamak isteyen kişi, o kültürün dinî veçheleriyle ilgilenmelidir (s. 29). *Dinler Tarihi*'nin önemli bir kültürel rol oynaması, onun ilk insandan itibaren insanoğlunun kutsalla olan karşılaşmalarını anlatma ve deşifre etme işlevine sahip olmasından kaynaklanmaktadır (s. 30). Eliade'a göre *Dinler Tarihi*, bir mesaj taşımalı, insanların hayatlarını nasıl anlamlı kıldıklarını keşfetmelidir (s. 94). Stanislas Deprez, Eliade'ın ana hedefinin aşkın olana açık ve insan zihninin evrenselliğini idrak etmiş yeni bir insanın üretilmesi olduğunu belirtir (s. 32, 41).

Üçüncü Bölüm'ün (s. 37-50) başlığı "L'histoire des religions" (*Dinler Tarihi*)'dir. Müller, Tylor, Frazer, Wundt, Freud ve Durkheim dinî olanı bir hastalık veya aşılması gereken bir merhale olarak görüyorlardı. Onlara göre bilim, mutlaka inancın yerini almalıydı. Stanislas Deprez'e göre bu müşterek noktalarının yanında daha çok dinin menşei üzerinde odaklaşan bu yazarların dar çerçeveli bir rasyonellik, düz çizgi hâlinde ilerleyen bir tarih anlayışı, Tarih ve Etnograyfa alanlarında ciddi bilgi zaafı buluyordu (s. 38). Deprez, Mircea Eliade'ın bu tavra karşı çıktığını ve seleflerinin metodlarından neredeyse hiçbir şey almadığını ifade etmektedir. Eliade meselâ dinin menşei meselesiyle hiç ilgilenmemiştir. Bu bilgileri verdikten sonra Deprez, Eliade'ın fikrî yapısının oluşumunda etkili olan unsurlar üzerinde durmaktadır. Bu etkiler iki grupta toplanabilir :

1. Tarihî-coğrafî şartlar: Eliade, Batı rasyonalizmiyle, Doğu mistisizminin kesiştiği Romanya'da yetişmiştir. Alman romantiklerden, özellikle Goethe'den etkilenmiş, İtalyan Rönesansı'na ilgi duymuştur. Onun hayatında önemli bir iz bırakan hususlardan biri de Hindistan'daki ikametidir.
2. Şahıslar: Eliade, Freud'un talebesi olan Jung'dan arketipler kuramını, Otto'dan kutsal kavramını almış, Dumezil ve Pettazoni'nin etkisinde kalmıştır.

"Fenomenoloji" başlığını taşıyan *Dördüncü Bölüm*'de (s. 51-61) Mircea Eliade'ın metodu kısaca sergilenmektedir. Onun metodu üç aşamalıdır: 1) Tarihî, 2) Fenomenolojik ve 3) Hermenötik. Eliade, dinî fenomenleri iki türe ayırmıştır: Hierofaniler ve semboller. Bunları belirttiikten sonra Deprez, zikredilen kavramların açıklamasına geçmektedir. Eliade için sembol, *Dinler Tarihi*'nde anahtar konumundadır. Dinî bir konunun anlaşılması için sembolün incelenmesi elzemdir (s. 55). Bunun tekniği, özel durumlar içerisinde evrensel olan boyutu çıkarmaktan ibarettir. Ortaya

çıkan bu yapılar, tarihî boşlukları doldurmaktadırlar. Bunlar Eliade'a göre evrenseldirler, temeldirler, tarih ve zaman dışıdır (atemporelle-anhistorique) (s. 60).

Beşinci Bölüm'ün (s. 63-74) başlığı "Hermenötik"dir. Fenomenoloji, insanlık evreninin yapılarını ve bunlar sayesinde de örnek modelleri ortaya koymuştu. Hermenötik ise bu modellerden, her biri dindar insanın dünya karşısındaki varoluşsal durumundan anlamlar çıkarmaktadır (s. 63). Deprez'e göre bu aşamada, vurgu kutsala değil, insanın kutsala verdiği cevap üzerine yapılmaktadır. Burada, modern insanların gözleri önüne sermek için inanan insanların kâinatlarının güzelliklerini gün yüzüne çıkarmak gerekir. Stanislas Deprez, Eliade'in hermenötik metodunun iki aşamalı olduğunu ifade etmektedir. 1) Dindar insanların söylediklerini dinlemek ve bunlara inanmak: Mü'min, kendi dini hakkında normatif yargıların çoğunu açıklamaktadır. Ancak bu yeterli değildir. Çünkü, bir topluluğun fertleri arasındaki eğitim seviyesi farklıdır. Diğer taraftan birçok sembolizm şuur altında veya kapalıdır. Bundan dolayı ikinci aşama gereklidir. 2) Fenomenoloji sayesinde ortaya çıkarılan sembolik ve hierofanik yapıların keşfedilmesi (s.66).

Eliade'in metodunun ana hatlarını sunduktan sonra "Critiques de la méthode" (Metodun Eleştirileri) başlığını taşıyan *Altıncı Bölüm*'de (s. 75-83) Stanislas Deprez, Eliade'a yöneltilen bazı tenkitleri ele almakta ve Eliade'in fikirlerini savunmaktadır. Deprez'e göre Eliade'a yöneltilen tenkitlerin çoğu aslında derin bir ihtilâftan ziyade bunların iyi anlaşılmasından (s. 75) ve onun tezlerinin derinliğinin kavranamamasından kaynaklanmaktadır (s. 144).

Yedinci Bölüm'ün (s. 85-97) başlığı "Le sacré" (Kutsal)'dır. Stanislas Deprez'e göre Eliade için kutsal, dinî dünyanın merkezidir. Kutsal, varoluşsal bir krizden kaynaklanan aşkınliğin tercihidir. Kutsal aynı zamanda farklı dinî fenomenlerin niteliksel ve hiyerarşik değerlendirilmesini mümkün kılan bir kıstastır. Ancak, kutsaldan Mircea Eliade neyi kastetmektedir? Ona göre kutsal, çevrede bulunan insan ve eşyalar için tehlikeli bir güç barındıran nesnedir (s. 86). Kutsal objeler bizâtihi kendileri için değil, bilâkis kendilerinden bambaşka bir şey olan kutsalı tezahür ettirdikleri için tebci edilmektedirler. Eliade'a göre bir dinde tanrı inancı olmayabilir, ama kutsalın tecrübesi mutlaka vardır. Dinin temel karakteristiği, insana aşkın değerler sisteminin kapısını açmaktır. Eliade'a göre bu aşkınlığa ulaşmak için *homo religiosus* tarihîliğini kaybetmesi gerekir (s. 93).

Eliade'a yöneltilen bir tenkitten hareketle Stanislas Deprez, onun anlayışındaki kutsal-ilahî ilişkisi üzerinde durmaktadır. Meşhur Fransız Teolog Henri Brouillard'a göre, kutsal, profan ile ilahî olan arasında bir aracıdır. Oysa Eliade, kutsalı iki yönden değerlendirmektedir: 1) Gündelik profan ile mutlak aşkınlık arasında bir aracı ve 2) Mü'minin sürekli ulaşmaya çalıştığı değerler ufku, bilincin son yapısı. Deprez'e göre Eliade'in ilahî kavramı (divin) yerine kutsal kavramını (sacré) kullanmış olması, üç monoteist dine ait olan bir tabiri kullanarak teolojik bir söyleme girmekten imtina ettiği içindir (s. 96).

"L'homme-au-monde" (Dünyadaki İnsan) başlığını taşıyan *Sekizinci Bölüm*'de (s. 99-109) *homo religiosus*un, üzerinde yaşadığı dünya ile olan ilişkileri incelenmektedir. Deprez, *homo religiosus*un, Eliade'in düşüncesinin merkezini oluşturduğunu düşünmektedir. İki boyutlu olan bu dünya mekân ve zamandan müteşekkildir. Bu bölümde kutsal mekânın nasıl teşekkül ettiği ve bu kutsallığını nasıl kazandığı anlatılmaktadır: Profan zaman evrimi yok etmekte ve bu modern insanı kaçınılmaz bir sona doğru sürüklemek; bundan dolayı da varoluşsal krize neden olmaktadır (s. 103). Bu tespit

yapıldıktan sonra arkaik insanın zamanı kutsallaştırarak modern insanın dūçar olduğu krizden nasıl kurtulduğu açıklanmaktadır. Sonsuz defa tekrarlanabilen, dolayısıyla dairesel olan kutsal zaman, tekrarsız ve düz çizgi halinde olan profan zamana zıttır (s. 104-105).

Dokuzuncu Bölüm (s. 111-123) "Le monde assumé" (Başedilen Dünya) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Mircea Eliade'in çalışmalarında *homo religiosus*ün dünyayı nasıl yaşanır hâle getirdiği ve sonlu olan beşerî hâlini aşkınlıkla irtibatlandırarak korkularını nasıl yendiği anlatılmaktadır.

Birçok yönden felsefeye yaklaşsa da Mircea Eliade'ı felsefe çevreleri bir felsefeci olarak görmemiştir. "Comment philosopher a partir d'Eliade ?" (Eliade Üzerine Nasıl Felsefe Yapılır?) başlıklı bu son bölümde (s. 125-141), Stanislas Deprez, hermenötiğin ustalarından biri olan Paul Ricoeur'un felsefesiyle Eliade'in eserini karşılaştırmaktadır.

Sonuçta Stanislas Deprez řu neticeye varmaktadır: Kutsalı varlık olarak tanımlayan ve onu her medeniyetin temelini yerleştiren Eliade, dinî daireyi genişleterek kültürel daireyi bunun içine almaktadır. Buna göre Eliade, kültürel bir hedef gütmektedir. Bundan dolayı Mircea Eliade'in eseri üzerine bir düşünce inşa edilmek isteniyorsa, din felsefesinden öte, bir kültür felsefesi yürütmek gerekecektir (s. 141).

Mircea Eliade'in eserleri dilimize gecikmiş bir hâlde de olsa kazandırılmaya devam etmektedir. Eliade'in Türkçe'ye çevrilen bilimsel çalışmaları şunlardır :

- **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, çev. Mehmet Aydın, 1. bsk., Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990; 2. bsk., Konya, 1995.
- **Kutsal ve Dindışı**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Gece Yay., 1991.
- **İmgeler ve Simgeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yay., 1992.
- **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, 1. bsk., İstanbul, Simavi Yay., 1993; 2. bsk., İstanbul, Om Yay., 2001.
- **Ebedî Dönüş Mitosu**, çev. Ümit Altuđ, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
- **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (Ioan Couliano ile birlikte), çev. Ali Erbař, İstanbul, İnsan Yay., 1997.
- **Şamanizm**, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.
- **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul, Kabalcı Yay., 2002.
- **Asya Simyası**, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yay., 2002.
- **Dinler Tarihine Giriş**, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yay., 2003.
- **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi / cilt 1**, çev. Ali Berktaş, İstanbul, Kabalcı Yay., 2003.

Ayrıca Kabalcı Yayınları, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**'nin diğer iki cildi ile **Demirciler ve Simyacılar**'ın yakın bir zamanda yayınlanacağını bildirmektedir.

Ülkemizde artık Mircea Eliade'in eserlerine ulaşmak her ne kadar daha kolay olsa da, onun eserleri üzerine yapılan yorum çalışmaları ya nadirdir ya da uzmanlara yöneliktir. Stanislas Deprez'in incelediğimiz bu eseri kısa ve öz olarak Eliade'in metodunu ve çalışmalarında ele aldığı konuların ana hatlarını ortaya koymasına bakımından faydalıdır. Bu kitap, Eliade'a ve onun eserine ilgi duyanlara giriş mahiyetinde bir niteliğe sahiptir.